

законодавства не задовольняла громадськість, вона вимагала повної релігійної свободи, яку віруючі врешті-решт й отримали у 1905 році, в ході першої революції в Російській імперії.

Зрештою підведемо підсумки всього вище сказаного. Еволюція законодавства щодо протестантів, в тому числі й адвентистів, пройшла кілька етапів. Фактично до кінця 70-х років XIX століття пізні протестанти мали неозначений правовий статус. Євангельські віруючі неодноразово намагалися легалізувати своє становище, втім, на перепоні цьому стояло їх етнічне походження, адже українці й росіяни могли бути тільки православними. Першою протестантською конфесією, яка в 1879 році отримала статус легального віросповідання, був німецький баптизм. Наступним правовим актом, який, хоч і з застереженнями, але дозволив діяльність фактично всіх «сектантських» течій, став закон від 1883 року.

Щодо протестантів найбільш одіозними у правовому колі досліджуваного періоду були указ і циркуляр 1894 року, які визнавали «штунду» найбільш шкідливою не тільки в релігійному, але й у політичному сенсі. Ці документи підсумували десятилітню боротьбу з новою релігійною течією і водночас прямо констатували неспроможність офіційної церкви і місцевої влади ненасильницьким шляхом обмежити розповсюдження штунди. Тому на початку XX століття, у 1903 і 1904 роках влада видає нові закони, які відновлювали права «сектантства», даровані йому у 1883 році. Втім свобода віросповідань буде проголошена лише у 1905 році.

І.Кравченко * (м. Київ)

ПРАКТИКА ВИБОРІВ ТА ВИСВЯЧЕННЯ ВИЩОГО КЛІРУ В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ІСЛАНДІЇ

Посада єпископа у середньовічній Європі була важливою не тільки у релігійному, а й у політичному та культурному відношеннях. Вищі клірики часто виконували функції світської влади у своєму місті та діоцезі. У європейській канонічній практиці раннього середньовіччя розвинулася система, де вибори та висвячення у єпископський сан стали невід'ємним та вирішальним елементом служіння. Духовне служіння, таким чином, вважалось виборним та священним. У 60-х роках XII ст. вже зріла концепція *confirmatio* вказувала, що посадові повноваження кожного єпископа-обранця беруть початок саме у його висвяченні [Benson R. L. The bishop-elect: a study in medieval ecclesiastical office. – Princeton, 1968. – P. 374]. До висвячення вели єпископальні вибори, які, за звичаєвим правом, можна було проводити низкою методів: *electio quasi per inspirationem*, *electio per compromissum* та

* Кравченко І.О. – аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

іншими. Перший з названих потребував одностайність, яка, природно, було досить рідкісним явищем. Другий також практикувався, але спричиняв численні суперечності. Справа в тому, що виборцями кандидатів були члени кафедральної капели, тому обрати єпископа, коли частина капели підтримувала одного з претендентів, друга його опонента, і ніхто не хотів відступати, було досить складно. Ситуація ускладнювалась ще й тим, що канонічне право не містило простих шляхів для розв'язання такої проблеми. Вважається, що обрання кандидата за принципом більшості склалося за традицією, яка не мала підґрунтя в дійсному законодавстві. Принцип кількісної більшості не був прийнятий середньовічною церквою [Barraclough G. The Making of a Bishop in the Middle Ages // *Catholic Historical Review*. – 1934. – № 19. – Р. 276–7].

Інституалізація церковних інститутів Скандинавських країн проходила пізніше за країни континентальної Європи та Британських островів, і, поряд із запозиченнями з більш розвинутих систем, мала свою специфіку. В даній роботі буде розглянуто практику єпископальних виборів та висвячення в єпископський сан на теренах середньовічної Ісландії. Перш за все, слід встановити чи склалася в Ісландії власна модель. Одним з важливих завданням даної роботи є з'ясувати ставлення суспільства, а точніше, його еліти до єпископальних виборів. Адже відносини між світською та церковною владою є одним з визначних чинників політичного життя країни. Чи були вибори вагомою політичною подією у житті острову? Висвячення передбачало візитаційну поїздку єпископа до центру архієпископства. Такі поїздки є свідченням соціокультурних та політичних впливів на Ісландію з боку інших країн – центрів архідіоцезів, до яких входили ісландські єпископства. Вивчення цих контактів дасть можливість глибше зрозуміти характер та розвиток ісландського християнства. В цьому плані найстаршим твором, який згадує про вибори єпископів, є „Книга про ісландців” (“Íslendingabók”, 1133 р.) [Íslendingabók, Landnámabók. Íslensk fornrit I. Ed. Jakob Benediktsson. – Reykjavík, 1968], написана істориком Арі Торгільсоном Мудрим (1067/68–1148). Проте, в якості інформантів про вибори та висвячення вищих кліриків найпродуктивніше використовувати т.зв. “Саги про єпископів” (“Biskupa sögur”), а саме: „Гунгрваку” (“Hungrvaka”, укр. „Те, що збуджує апетит”. Далі буде у транслітерації) [Hungrvaka. Biskupa sögur II. Ed. Jónas Kristjánsson. – Reykjavík, 2000], записану між 1206–1211 роками, „Сагу про святого Йона” (“Jóns saga helga”, далі буде: Jsh) [Saga of bishop Jón of Hólar// *Medieval hagiography: an anthology*. Ed. Head Th. Trans. Cormack M. – New York, 2001], створену кліриком з монастиря Тінгейрар (ісл. *Pingeyrar*, укр. Вічеві Піски) – Гуннлаугом Лейвссоном (пом. 1218/19 р.) та „Сагу про Торлака А” (“Þorláks saga A”, далі буде: Þs A) [Þorláks saga A// *Biskupa sögur II*. Ed. Jónas Kristjánsson. – Reykjavík, 2000]. Деяку інформацію вміщає „Сага про Торгільса та Гавліді” (“Þorgils saga ok Haflíða”, далі буде: ÞsH) [Þorgils saga ok Haflíða// *Sturlunga saga II*. Trans. McGrew J. H., Thomas R. G. – New York, 1970] з компіляції „Сага про Стурлунгів” (“Sturlunga saga”, початок

XIV ст.). Висока ступінь достовірності повідомлень як “Саг про єпископів”, так і „Саги про Стурлунгів” визнається більшістю дослідників середньовічної Скандинавії. Документи з „Ісландського дипломатаріуму” (“Diplomatarium Islandicum”, далі буде: DI) [Diplomatarium Islandicum, Íslenzkt forbréfasafn I. – Copenhagen, Reykjavík, 1857–76] та „Реєстру Норвегії” (“Regesta Norvegica”, далі буде: RegN) [Regesta Norvegica, I. 822–1263. Ed. E. Gunnes. –Oslo, 1989] доповнюють та уточнюють дані основних джерел.

Аналіз буде зосереджено на середині XI – початку XIII ст., тобто на періоді від заснування першого єпископства в Ісландії – і до смерті єпископа Паля Йонссона. Єпископство Паля стояло на межі періоду громадянських воєн в Ісландії, т.зв. “віку Стурлунгів” (ісл. *Sturlunga öld*), який закінчився втратою Ісландії своєї незалежності. Слід сказати декілька слів про адміністративне підпорядкування ісландської церкви. Вона впродовж свого існування була складовою частиною трьох архієпископств. В період з 1056 року по 1104 рік єпископство у Скаульгольті (ісл. *Skálholt*, укр. Палатний Пагорб) входило до складу Гамбург-Бременського архієпископства. У 1104 році, із заснуванням окремого архієпископства у датському Лунді, ісландські Скаульгольтське та новозасноване єпископство у Голарі (ісл. *Hólar*, укр. Пагорки) перейшли до нього в адміністративне підпорядкування. Норвезький архієпископ з центром у Нідаросі відділився від Лунду у 1152/53 році, і Ісландія разом з низкою інших земель стали частиною новоствореної провінції.

У світовій історіографії вибори та візитація єпископів не розглядалися досі як окрема тема. Існують окремі згадки в складі загальних робіт [Vésteinsson O. *The Christianization of Iceland: Priests, Power and Social Change 1000–1300*. –London, 1996. Jóhannesson J. *A history of the old Icelandic commonwealth: íslendinga saga*. –Winnipeg, 1974]. На важливість візитаційних поїздок звертає увагу П. Футе, проте його дослідження обмежується серединою XI – серединою XII ст. [Foote P. *Aachen, Lund, Hlar // Foote P. Aurvandilstá: Norse studies. The Viking Collection 2*. –Odense, 1984. P. 101–20].

Почнемо розгляд з єпископальних виборів у Скаульгольтському та Голарському діоцезах в часи їх підпорядкування Гамбург-Бременському архієпископству. Про причини та механізм обрання першого єпископа Скаульгольту – Іслейва відомо мало. Автор „Гунгрваки” слідує агіографічному взірцю та лаконічно повідомляє: “Коли Іслейву було п’ятдесят років ..., його попросили поїхати закордон та бути обраним на єпископа всього народу Ісландії” [гл. 2]. У тій ж главі, як пояснення такого вибору, автор розташовує і характеристику Іслейва, який мав “приємну зовнішність, прихильність інших, був чесним, щедрим”. Ще більш скупим в розповіді про початок служіння Іслейва є Арі Мудрий. У своїй „Книзі про ісландців” він всього лише повідомляє, що „Іслейв був висвячений, коли йому було п’ятдесят років” [гл. 9]. Про вибори наступного єпископа відомо не більше. Син і спадкоємець Іслейва, Гіцур, був закордоном, коли його батько помер і “тевдинги попросили священника Гуторма їхати за кордон для

висвячення” [„Гунгрвака”, 4]. Одначе, ще до від’їзду Гуторма повернувся Гіцур. Коли він прибув на зібрання, гевдинги визнали його єпископом-обранцем. На півночі країни, у Холарі, вибори першого єпископа сталися за вказівкою південних єклезіастів. За „Сагою про святого Йона”: “Люди з Півночі зажадали від єпископа Гіцура встановити єпископство у Північній Чверті (одиниця територіального поділу Ісландії. – І. К.), тому що... їхня Чверть була найбільшою за населенням та розмірами, а тому мала найвищу потребу у відвідуванні єпископа” [гл. 7]. За проханням жителів півночі Гіцур назвав найбільш визначного кандидата – Йона Егмундссона (1106–21). Характерною рисою усіх трьох повідомлень є зображення претендента на главу діоцеза як єдиного можливого. Крім того, вона поєднується з досить розповсюдженим в агіографічній традиції мотивом, а саме, із звертанням мирян до єпископа з проханням завітати і стати начолі общини. „Гунгрвака”, „Книга про ісландців” та „Сага про святого Йона” є творами „офіційної” історії ісландських єпископств, які протягом майже всього періоду Співдружності (930–1262/4) очолювалися або контролювалися родиною Гаукделірів (ісл. *Haukdælir*, укр. Люди з Яструбиного Долу). В другій половині XI ст. цей рід очолювали гевдинги Іслейв Гіцурарсон та Гіцур Іслейвссон, які і стали першими церковними ієрархами країни. Зобразити їх як впливових, шанованих і визнаних всією спільнотою пастирів є спільною метою вищезгаданих текстів. І „Книга про ісландців” і „Гунгрвака” суттєво нівелюють той факт, що Іслейв був висвячений на служіння як єпископ-місіонер і під час його служіння в країні діяли й інші єпископи-місіонери, щоправда іноземці [„Гунгрвака”, 3; „Книга про ісландців”, 8]. Гаукделіри дійсно були однією з перших християнізованих родин Ісландії, і найбільш вірогідно, що заснування єпископств було власною ініціативою Іслейва та Гіцура. На користь цього припущення говорить той факт, що вони обидва перебували деякий час на навчанні у саксонському монастирі Герфорді, а тому мали необхідні знання та навички для єпископського служіння. Що ж до обрання першого єпископа Голару, то цілком імовірно, що воно сталося за настановою Гаукделірів, які, таким чином намагалися здобути більше впливу на північні території. І це їм вдалося, – адже як перший, так і решта голарських єклезіастів аж до початку XIII ст. мали тісні дружні та/або родинні стосунки з південними „колегами” або ж навчалися та виховувалися у Скаульгольті

Скупі дані про єпископальні вибори другої половини XI – першої половини XII ст. трохи розбавляє „Сага про Торгільса та Гавліді”. Вона містить, щоправда, єдиний приклад прямого призначення на єпископську посаду світським ватажком. Гевдинг Гавліді Массон був настільки вражений розмовою з Кетілем Торстейнссоном, що просунув його на єпископське служіння до Голару, на той час вільним. “Це є моє переконання: користі людям буде найбільше, якщо вибір впаде [на тебе], як це трапилося нині, і ти станеш єпископом” [гл. 30].

Підведемо короткі підсумки. До другої половини XII ст. ісландський спосіб обирання єпископів можливо описати лише в загальних рисах. Складність його визначення полягає в тому, що єпископства не мали кафедральних капел, які, за європейським взірцем, мали б обирати вищих єклезіастів країни. Відомо, що вибори та оголошення про призначення нового єпископа відбувалися на загальних зборах – Альтингу (ісл. *Alþingi*). Поступово традиційною практикою стало підтвердження кандидатури єпископа-обранця на вакантне місце єпископом другої ісландської єпархії. Як у Гамбург-Бременській та і в Лундській періоди джерела згадують лише одного кандидата на служіння. Зазвичай єпископ обирався після смерті свого попередника. Хоча відомі два випадки в період з середини XI і до початку XIII ст., коли вищій клірик звертався до архієпископа з проханням висвятити або заздальгідь назвати його (єпископа) наступника. Гіцур Іслейвссон висловив таке побажання вперше, – і Торлак Рунольвссон був відісланий до Лундського архієпископа на висвячення. Після виборів єпископ-обранець з листом та печаткою іншого ісландського єпископа їхав до архієпископства на висвячення в сан. Через те, що єпископи Ісландії традиційно захищали інтереси або власної родини, або родини свого патрона, і для тих і для інших було бажано та вигідно сприяти обранню свого кандидата. Єпископ Кленг із скаульгольтського діоцезу також заздальгідь назвав свого наступника. Прохання єпископа, що датується листом за 1173 рік, є першим відомим свідченням кореспонденції між Ісландією та архієпископством Нідаросу [RegN, no. 147].

Тепер звернемося до питання висвячення. Із заснуванням архієпископства в Лунді ісландські єпископи почали їздити на висвячення до Данії. Архієпископ Оцур/Ассер (1102/3–37) висвятив чотирьох єпископів-обранців з Ісландії: Йона Егмундссона, Кетіля Торстейнссона, Торлака Рунольвссона, Магнуса Ейнарссона. В зв'язку із переміною церковного підпорядкування простежимо можливі зміни у відносинах між головою архідіоцезу та ісландськими єклезіастами. Чи намагалися архієпископи впливати на обрання претендента? У випадку з єпископом Йоном нам говориться, що архієпископ запитався дозволу в Папи, бо Йон був двічі одружений. Папа дозвіл дав і відіслав Йона до архієпископа Оцура на висвячення [Jsh, 8-9]. Одруження як причина вагань архієпископа щодо „профпридатності” Йона викликає сумніви. Адже автор вважає (і переконує в цьому аудиторію) за проблему саме друге одруження, навіть не ставлячи при цьому питання про целібат, що було б більш зрозумілим. „Бої” за целібат серед кліру найактивніше точилися в континентальній Європі в другій половині XI – на початку XII ст. Проте на Ісландію вони не вплинули. Тут єклезіасти продовжували одружуватися і в XIII ст. Найбільш вірогідними тут є два пояснення. За першим з них, автор твору – монах Гуннлауг, знаючи про певні проблеми Йона при висвяченні, вирішив їх пояснити, поєднуючи місцеві реалії та вимоги до сану. За другим, Гуннлауг, пов'язуючи, навіть у

такий спосіб, свого героя з главою християнського світу, намагається його прославити та підвищити його авторитет. Докладніше про це піде мова далі.

За „Гунгрвакою” [гл. 2, 4] та „Сагою про святого Йона” [гл. 9] перші єпископи подорожували на висвячення не тільки до архієпископства, а й відвідали Рим. У 1056 році Іслейв, за наказом папи Лева IX (1049–54), був висвячений Адальбертом, Гамбург-Бременським архієпископом. До поїздки в Рим Іслейв відвідав імператора Священної Римської Імперії, Генріха III, якому презентував коштовний подарунок – білого ведмедя з Гренландії [„Гунгрвака”, 2]. Така подвійна візитація виглядає цілком реальною та зрозумілою, якщо ми звернемо увагу на характер папства у часи Іслейва. Воно ще не було реформованим і Церква, як ціле, мала не лідера, а лише номінального главу [Brooke Z.N. *The English church and the papacy*. – Cambridge, 1989. –Р. 24–5]. Папи у 1050-х роках були тісно споріднені з імператорами Священної Римської Імперії, які, безсумнівно, контролювали папську політику. Тому, теоретично, Іслейв міг би відвідати папу, хоча, з канонічного боку його візит обов’язковим не був. Дж. Барраклоу встановив, що практика навіть архієпископської візитації до Риму стала загально прийнятою лише наприкінці XII – на початку XIII ст. А у таких віддалених областях, як Лунд, цей процес зайняв ще більше часу. Так, першим архієпископом Лунду, який прийняв висвячення з рук первосвященника став Трігот, обраний у 1277 році [Barraclough. *Зазн. праця*. –Р. 285–6]. Наступник Іслейва – Гіцур у 1082 році поїхав на висвячення до Ліємара, архієпископа Бременського (1072–1101). Під час його поїздки виникла суперечка між імператором Генріхом IV та папою Григорієм VII, – і клір розколовся на два угруповання. Архієпископ Ліємар підтримав Генріха IV. За „Гунгрвакою” Гіцур поїхав на висвячення до Риму, що означало його підтримку папської партії. Григорій VII відіслав Гіцура до архієпископа Хартвіга Магдебурзького (1079–1102) на висвячення. Третім єпископом, який відвідав Рим у візитаційній подорожі, був перший північний єпископ – Йон Егмундссон. Лундський архієпископ Оцур відіслав його до папи через складнощі з висвяченням, як про це вказувалося вище. Йон мав двох дружин і архієпископ зажадав отримати дозвіл папи. Останній відіслав Йона назад до Оцура, “якому він написав і скріпив [написане] печаткою, даючи дозвіл висвятити Йона на єпископство” [Jsh, 9].

Крім „Гунгрваки” та „Саги про святого Йона”, жодне інше джерело не згадує римських візитацій. Арі Мудрий, який присвятив дві з десяти глав своєї праці єпископам Іслейву та Гіцуру, хронологічно співвідносить їхнє висвячення з папами Левом VII та Григорієм VII, але про відвідування Риму мовчить. Стрижень політичних суперечностей того часу – боротьба за інвеституру – жодним чином не впливала на ісландську церкву. Яку ж мету могли переслідували єпископи, здійснюючи такі дорогі та небезпечні подорожі? Встановити історичність поїздок не видається можливим. Можна припустити, що контакт з Римом для ісландських єпископів був важливим для утвердження своєї влади. Витрати на подорож, відстань, повага до

Вічного Міста, що існували в культурі латинського заходу значно збільшили б престиж вищих кліриків. Проте в такі, суто паломницькі поїздки автори „Гунгрваки” [гл. 4] та „Саги про святого Йона” [гл. 3] відправляють Гіцура та Йона на додачу до римських візитацій. Перший відвідав Рим разом з власною дружиною ще до висвячення в сан, другий здійснив так само, щоправда без жінки. Який же підтекст відвідування Риму ранніми єпископами? Для відповіді на це запитання звернемося до авторів вищезгаданих текстів та умов їх написання. Слід зазначити, що до початку XIII ст. не зафіксовано ісландських монастирських або кафедральних хронік чи *gesta* абатів або єпископів. Брак “історій” та агіографічних текстів, пов’язаних з церковними інституціями говорить про відсутність самоідентифікації ісландського кліру [докладніше про зв’язок клерикальних текстів з соціальним статусом монастирських общин див. у Vanderputten S. “Literate memory” and social reassessment in tenth-century monasticism // *Mediaevistik*. –2004. –№ 17. –Р. 73–6, 84]. Грегоріанська реформа та служіння її прихильника Торлака Торгальссона (1178–93) відчутно вплинули на такий стан речей. У Скаульгольтському діоцезі незабаром після смерті єпископа виникає ряд творів, які закривають лакуну монастирських/кафедральних хронік та діянь абатів/єпископів. Виникає „Сага про Торлака А”, яка стала основною частиною трилогії, що включала „Сагу про Паля” (“Páls saga”) та „Гунгрваку” [Origines Islandicae: a collection of the more important sagas and other nativewritings relating to the settlement and early history of Iceland. Trans. Vigfusson G., Powell F. Y. – Oxford, 1905. – Р. 421]. Автор останньої належав до оточення єпископа Паля Йонссона (1195–1211), який був вірогідним замовником твору. „Сага про святого Йона” була написана монахом Гуннлаугом на замовлення єпископа Голара – Бранда Семундссона (1163–1201) та майбутнього єпископа того ж діоцезу – Гудмунда Арасона (1203–37). Головною метою яку переслідують автори як „Гунгрваки”, так і „Саги про святого Йона” є пропаганда культу перших ісландських святих та возвеличення єпископів. Римські візитації дуже вдало вписуються в цей контекст, підтверджуючи висловлене вище припущення. Обидві саги є, до певної міри, творами-конкурентами. Їх герої, Йон та Гіцур, приходять до Риму двічі, при чому першого разу – як паломники, а вдруге – звертаючись до Папи як до вищого авторитету. Паломництво як засіб прославлення героя-християнина спостерігається і в інших сагах – у „Прядці про Торвальда Мандрівника” (“Auðunar þáttur vestfirzka”, до 1250 р.) з „Великої саги про Олава Трюггвассона” (“Ólafs saga Tryggvasonar en mesta”), „Сазі про гренландців” (“Grænlendinga saga”, бл. 1200 р.) з „Гарної шкіри” (“Fagrskinna”), саги про Улава Трюггвасона монахів Гуннлауга Лейфссона и Одда Сноррасона. У випадку Іслейва автор твору досягає тієї ж мети, а саме уславлення героя, іншими засобами. Так, мотив дарування білого ведмедя впливовим особам спостерігається і в інших текстах, – „Сазі про Людей з Озерного Долу” (“Vatnsdæla saga”, 1260–80 pp.), у вже згаданій „Сазі про гренландців”, „Прядці про Аудуна” (“Auðunar þáttur”) з „Гнилої шкіри”

(“Morkinskinna”, 1220 р.), – та являє собою літературний мотив, що використовується для підняття престижу героя.

Крім прославлення єпископів римські візитації містять ще один важливий момент. „Гунгрвака” та „Сага про святого Йона” створювалися за певних політичних умов, які вплинули на підбір інформації авторами. З заснуванням архидіоцезу у Нідаросі у 1152/53 році візитація стає засобом впливу Норвегії на еліту Ісландії. В самій Норвегії внутрішньополітична ситуація змінювалася від альянсу між світською та церковною владою за архієпископа Ейстейна Ерлендссона (1160/61–88) до абсолютно ворожих відносин вищої світської та церковної влади за короля Сверре Сігурдссона (1184–1202 рр.), який, будучи самозванцем, намагався утвердитися через жорстку владу. У конфлікті Сверре Сігурдссона з архієпископом Ейріком Іварсоном (1189–1206 рр.) та папами – Целестином III (1191–98 рр.) та Іннокентієм III (1198–1216) – вище духовництво Ісландії намагалося залишитися у дружніх стосунках з кожною стороною. Сверре мав в Ісландії своїх прибічників – абат монастиря Тінгейрар Карл Йонссон (пом. 1213 р.) написав частину саги про короля Сверре. В такому контексті візити в Рим перших єпископів набувають політичного підтексту. Вище духовництво Ісландії навряд чи з ентузіазмом поставилося до намагань норвезького короля очолити Церкву та самому призначати єпископів. Створення текстів про самих себе – це, у першу чергу, легітимація власного статусу та прав. Включаючи відвідини першими єпископами Риму, автори „Гунгрваки” та „Саги про святого Йона” звертаються до діянь найбільш шанованих осіб в історії країни. Не випадково всі три єпископи належали до вищого аристократичного прошарку Ісландії – вони були гевдингами та володіли годордами (ісл. *godord*. Годорд був специфічно-ісландським інститутом управління – І.К.). Їх статус відповідає статусу замовників згаданих саг. Варто зазначити, що саме з початком служіння Пауля Йонссона модель єпископ-гевдинг повертається до Скаульгольту

Отже, аналіз вищенаведених творів показує, що згадки про римські візитації були засобом уславлення перших єпископів, маніфестацією їхнього високого статусу, що його поважала і світська і духовна влада, та вказують на вищий авторитет для ісландського духовенства.

В цілому, впродовж Гамбург-Бременського та Лундського періодів ісландської церкви висвячення єпископів мало більше символічне, ніж політичне значення. Ані Гамбург-Бремен ані Лунд не виявляли зацікавленості до Ісландії і, таким чином, не намагалися впливати на її лідерів. Джерела не містять жодних заперечень з боку ісландців при переході у підпорядкування від Гамбург-Бремену до Лунду. Проте слід відзначити важливі культурні впливи на острів з боку метрополій. Фуге констатує німецькі впливи на ісландську церкву, які були спочатку прямими – через навчання Іслейва та Гіцура в Герфорді, а пізніше опосередкованими – через датський Лунд, який мав тісні зв'язки з франко-німецькими прикордонними районами, Лотарингією, архієпископствами Кельнським та Майнським

[Foote. Зазн. праця. –Р. 107–9]. Л. Абрамс та Й. Йоганнессон підкреслюють сильні англійські впливи на датську та норвезьку церкви [Jóhannesson. Зазн. праця. –Р. 140–4; Abrams L. The Anglo-Saxons and the Christianization of Scandinavia //Anglo-Saxon England. –1995. –№ 24. – Р. 213–49]. Посередництвом останніх ці впливи доходили до Ісландії. З’ясувати, які з тенденцій переважали, не видається можливим.

Вибори єпископів набувають більшої ваги у другій половині XII ст. Це було пов’язано із зростанням впливу низки могутніх родин. Через завчасну смерть Галя Тейтссона, єпископа-обранця до Скаульгольта, голова Голару – Бйорн Гільссон – фактично вплинув на обрання нового єпископа. “Це було вибором всіх тих, хто мав вирішувати, за підтримкою Бйорна, єпископа Голара, що люди обрали єпископом людину з півночі на ім’я Кленг, сина Торстейна та Гальдори, доньки Ейольва” [„Гунгрвака”, 8]. Підтримка єпископом Бйорном кандидатури Кленга має досить прозору мотивацію. Вони безперечно добре знали один одного. Кленг навчався у школі святого Йона у Голарі, і пізніше як клірик залишився там же з попередником Бйорна, єпископом Кетілем Торстейнссоном. Ідентифікація ж „тих, хто мав вирішувати” залишається нез’ясованою.

На Альтингу у 1174 році було оголошено три кандидатури на служіння до Скаульгольту: абат з Тюкквабер (ісл. *Fykkvabær*, без перекладу) – Торлак, абат Егмунд Кальвссон, та священник-гевдинг з Рейкгольту (ісл. *Reykholt*, укр. Пагорб Димів) Паль Сольвасон [*Ps A*, 9]. До єпископа Кленга звернулися з проханням визначити найкращого кандидата. Він обрав Торлака. Варто звернути увагу на участь у виборах гевдинга Паля Сольвасона. Наявність такого претендента означає, що посада єпископа відновила свою привабливість для вищого прошарку світської еліти. Крім того, кандидатура Торлака Торгальссона, який не мав традиційних джерел влади та впливу, також демонструє намагання гевдингів отримати безпосередній контроль над єпископством.

На відміну від Гамбург-Бременського та Лундського періодів процес висвячення у Нідароській період став джерелом наростаючого норвезького впливу на ісландську аристократію. Норвезька клерикальна партія прагнула поширити свій контроль на єпископства Оркнейських, Фарерських островів та острова Мен, які до цього моменту були під юрисдикцією Йорка, та через церковну організацію консолідувати свою владу у Норвегії та за кордоном. Нідароський архієпископ почав активно втручатися у ісландські відносини. Перший лист архієпископа Ейстейна за 1173 рік був спробою встановити контроль над ісландцями не тільки в релігійній, а й у світській сфері [RegN, no. 149]. В листі йдеться, переважно, про церковні питання, хоча архієпископ торкається і відносин ісландців та норвезького короля: “Також ті ісландці, які вчинили проти короля та його людей мають бути оштрафовані” [RegN, no. 149]. Архієпископ мав в Ісландії зв’язки як з впливовим головою Голару, єпископом-гевдингом Брандом Семундссоном, так і з адептом Грегорианської реформи – Скаульгольтським єпископом Торлаком Торгальссоном [RegN, no.

160, 163]. Симптоматично, що вже єпископ Кленг мав запитати згоду архієпископа для визначення свого наступника. Висвячення єпископа Торлака Торгальссона описується у „Сазі про Торлака А”. Сага оповідає, що після прибуття єпископа-обранця до Норвегії, виявилось, що король Магнус та його батько, ярл Ерлінг, опираються висвяченню. Причина їхнього опору не зрозуміла. Лист архієпископа Ейстейна до ісландців твердить, що причиною відмови був конфлікт між ісландцями та норвезьким королем [Vésteinsson. Зазн. праця. –Р. 154]. Так, дійсно, згідно з сагою, архієпископ Ейстейн не бажав висвячувати Торлака без згоди короля. На думку Ч. Джойса небажання короля погодитися на обрання Торлака було неочікуваним для Ейстейна [Joys Ch. Biskop og konge: bispevalg i Norge 1000-1350. –Oslo, 1948. –Р. 154–5]. Тут варто зазначити, що офіційно норвезький король не мав підстав для прямого втручання в ісландські справи. Виходячи з загальної характеристики Ейстейна у цьому конфлікті, його підкресленої впливовості та, як це не дивно, вишуканої поведінки, можна зробити висновок, що метою автора саги був не сам конфлікт (який не підтверджується іншими джерелами), а демонстрація аудиторії взаємної поваги між *regnum* та *sacerdotium*, стосунки між яким були центральною віссю тогочасного політичного життя.

З приходом до влади в Норвегії короля Сверре Сігурдссона відносини між вищою світською та релігійною владою стали відверто ворожими. І це, зрозуміло, вплинуло на висвячення ісландських єпископів. Узурпатор Сверре нівелював всі привілеї, яких домоглася церква за короля Магнуса Ерлінгссона. „Реєстр Норвегії” містить лист від єпископів Торе з Гамара, Ніколаса Арнессона з Осло, Ньяля з Ставангера, та Мартина з Бергена. Єпископи зверталися до архієпископа Ейріка з проханням висвятити Паля Йонссона, єпископа-обранця до Скаульгольту [RegN, no. 228]. Єпископи, напевно, звернулися з таким проханням через тиск короля. Паль був родичем короля Сверре (бабусею Паля була Тора, незаконна донька Магнуса Голоногого – І.К.). По прибутті до Норвегії Паль був прихильно прийнятий королем. Після того, єпископ-обранець відплив до Данії, де, певно, отримав доброзичливий прийом в архієпископів Ейріка та Абсалона. Останній висвятив Паля за проханням Ейріка, хоча сам не мав бажання це робити. Паль повернувся до Норвегії та через деякий час від'їхав до Ісландії. На погляд Джойса, висвячення Паля у Данії сталося завдяки єпископським рекомендаціям та бажанню короля Сверре [Joys. Зазн. праця. –Р. 185]. За такого трактування подій виникає питання: чому архієпископ у вигнанні висвятив прибічника протилежної партії, гевдинга та родича короля? За відсутності додаткових даних це важко пояснити. Ймовірно, висвячення Паля було наслідком певного альянсу між ісландцями та архієпископом. Церковні ватажки Ісландії намагалися втримати баланс у конфлікті між *regnum* та *sacerdotium* та не дратувати жодну з сторін. Як зазначалося вище, Ісландія мала своїх прихильників короля Сверре (абат Карл Йонссон, наприклад). Папа Іннокентій III у листі 1198 року вважав за необхідне застерегти

ісландських єпископів від контактів з королем [DI, no. 76]. З іншого боку, лист, датований 1198 роком від єпископів Паля зі Скаульгольтута Бранда з Голарудо до того ж самого папи, засвідчує протилежне. Єпископи звітували про ситуацію в Ісландії і благали папу про настанови та підтримку [RegN, no. 246]. Подальше листування між Ісландією та Римом виявляє, що єпископи намагалися встановити прямі контакти з Курією та протистояти голозуванню Норвегії. Найбільш вірогідно те, що ісландці намагалися використати кожду з конфліктуючихсторін для відстоювання власних інтересів.

Підведемо підсумки з усього вищесказаного. У Гамбург-Бременський та Лундський періоди виборів на єпископське служіння в Ісландії практично не існувало. Найвиразнішим свідченням тому є відсутність кафедральної капели, яка у Європі виконувала функції виборчого органу. У свою чергу це вказує на існування певного місцевого механізму обрання на єпископський сан. Початок церковній організації було покладено скоріше за все за власної ініціативи гевдинга Іслейва Гіцурарсона, який і став першим єпископом. Після його смерті служіння спадково перейшло до його сина – гевдинга Гіцура. Всі наступні єпископи обох діоцезів обиралися родиною Гаукделірів з споріднених з ними, але не впливових родин. За браком достатньої кількості джерел встановити механізм призначення та не видається можливим. Цілком очевидно, що спорідненість з Гаукделірами та, водночас, залежність від них були основними пріоритетами при визначенні кандидата. Питання про решту чинників залишається відкритим. Що ж стосується прямого призначення єпископа гевдингом, то до нас дійшли дані лише про один такий випадок. Вибори та висвячення північних єпископів спершу було під впливом Гаукделірів, а пізніше, з у другої половини XII ст. тут починає переважати родина Оддаверьярів (ісл. *Oddaverjar*, укр. Жителі Одді). Призначення Йона Егмундссона, який був названим сином єпископа Гіцура до єпископства у Холарі було спробою Хаукделірів встановити прямий контроль над північчю. Хоча наступники Йона належали до місцевих владних родин – Свінфелінгів (ісл. *Svínfellingar*, укр. Люди з Свинячої Гори) та Гунродлінгів (ісл. *Húnroðlingar*, без перекладу) – всі вони через родинні зв'язки і/або навчання були пов'язані з Гаукделірами, а з другої половини XII ст. і з Оддаверьярами.

Візитаційні поїздки до Гамбург-Бремену та Лунду мали важливе культурне, але не політичне значення. Архієпископи і першого і другого архідіоцезів не намагалися здійснювати вплив на вищих кліриків Ісландії. Дослідники відзначають як німецькі, так і англійські культурні впливи на ісландську церкву. Римські візитації, включені авторами до текстів, реальні чи уявні, мали слугувати підвищенню престижу перших єпископів, які були взірцем для наступників. Крім того, вони вказували на вищий авторитет для ісландського кліру, що мало важливе політичне значення для сучасників.

З другої половини XII ст. обрання єпископа стає важливою політичною подією. На виборах 1174 року вже було три кандидати, а наявність між ними особи з вищого світського прошарку засвідчує пожвавлення інтересу до

єпископства серед гевдингів. Служіння на вищій церковній посаді стає політично вигідним та авторитетним.

Архієпископи Нідаросу виявляють зацікавленість в ісландських справах та намагаються здійснювати вплив на єпископів. Висвячення стає засобом політичного впливу Норвегії на ісландську еліту. У боротьбі *regnum* та *sacerdotium*, короля Сверре Сігурдссона та Римської Курії ісландські єпископи намагалися зберегти автономію та залишитися в дружніх стосунках з кожною з сторін.

В.Бучовський* (м. Чернівці)

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ КЕЛЬТСЬКОГО ВАРІАНТУ ХРИСТІЯНСТВА В ІРЛАНДІЇ В V – НА ПОЧАТКУ VI СТ.

Протягом всього існування християнства його діяльність так чи інакше пов'язана з історичною реальністю свого часу. Зазвичай, для різних епох міцність цих зв'язків була різною, але в період Середньовіччя вони були істотно сильнішими, ніж до і після нього. Саме тут, напевно, найголовнішим моментом стало піднесення християнства, яке поширилось у порівняно короткий термін майже на всій території Європи. Саме тоді – і більше ніколи за всю свою історію – Церква мала можливість брати участь у формуванні всіх сторін сучасного їй життя (включаючи суспільне), відповідно своєму духові. При вирішенні означеного завдання вона неминує вступала в тісний контакт зі "світом" і тими різними формами, в яких він був представлений (тобто з культурою, державою і т.д.). Відповідно й істотні прояви церковного життя були більш тісно пов'язані з сучасністю, ніж до і після цього. Яскравим прикладом цього в Середньовічній Європі стало становлення т.зв. Кельтської Церкви, яка знайшла своє найбільш повне вираження на території Британських островів, зокрема в Ірландії. Саме це актуалізує означену проблему і стає предметом нашого дослідження. В світлі цього, темою нашого дослідження постає аналіз особливостей становлення кельтського варіанту християнства в Ірландії. До основних завдань дослідження відносимо: 1) виокремлення ряду специфічних ознак християнської місії в Ірландії; 2) аналіз ролі святого Патрика в розповсюдженні християнства на островах; 3) виділення характерних особливостей кельтського варіанту християнства.

Досліджуючи дану проблему, ми послуговувалися, перш за все, основними джерельними матеріалами, які дійшли до нашого часу. Це – "Аннали Ульстера", "Хронікою" Проспера Аквітанського, творами святого

* Бучовський В.Р. – асистент кафедри релігієзнавства та теології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.